

Háborús bűnök és a történettudomány

1939–1989

A II. világháború 1989 novemberében fejeződött be. Katonailag 1945-ben, politikailag a berlini fal lebontásakor. Történeti összefoglalóinkban ajánlatos a korszakbeosztásokat felülvizsgálni, újragondolni.

Mint sorba állított dominók között az első figura megdőlése, úgy indította el a német egység helyreállítása a szovjet típusú politikai rendszerek összeomlását. Majd összeroppant maga a Szovjetunió is.

A világ minden részén újrafogalmazzák az 1939 utáni történelemtől írott könyveket. Az elmúlt 50 évről kialakított értékítéletek aktuális indíttatásúak voltak. Magukban hordták a nemzetiszocialista Németország vagy általában a faszizmus elleni napi politikai harcok nyomait. Sőt! Nem kevés esetben ezek az értékelések a háborús küzdelem időszakában születtek. Vagy a politikai utóvédharcokban. De magukon hordják a történeti értékítéletek a háború utáni kétpólusú világrendszer ismertetőjegyeit. A „két nagy” – korábban elképzelhetetlen – kiemelkedése a világháború következménye. Szembekerülésük után megindult közöttük a harc nemcsak a katonai és gazdasági piacokért, az ideológiai hegemoniáért, hanem a „történelemért” is. Mindenekelőtt az utóbbi 50 esztendő történelméért. A két fél szinte minden döntő politikai, társadalmi – sőt hadi – eseményről kialakította a maga sarktételeit. Lehetőleg egymásnak ellentmondó értékeléseket. Tudományos munkák, nagy jegyzetapparátussal, mérhetetlen költségvetési támogatásokkal kötődtek észrevétlenül is a napi politikához. Mint ahogy a történettudomány politikaellenes „függetlenségi harcának” is első-sorban az utóbbi ötven esztendő volt a témája, téma-terepe...

A II. világháború eredményeként létrejött rendszer – a két világhatalom ellenőrzete rendszer – összeomlott. 1989 után a volt Szovjetunió területén és a megszállási zónában élő államok sebesen változtattak politikai rendszereiken. De gyorsan váltott az USA és az ún. harmadik világ is stratégiai céljaiban...

A történettudomány is megkezdte az 1939 utáni korszak felülvizsgálatát. Sőt, az emberiség egész modern kori fejlődésének – a 20. századi konfliktusokhoz vezető út – felülvizsgálatát. Nem feltétlenül átértékelését, hanem felülvizsgálatát. A felülvizsgálat szükséges, egészséges. Torz akkor, ha szélsőségek uralják el. Torz, ha minden körülmények között ragaszkodunk eddigi ítéleteinkhez, vagy elurálja gondolkodásunkat a lelkesedés: mindenáron újat s lehetőleg az eddigiekkel ellenkezőt mondani.

Szűk szakmai berkekben, tudós konferenciákon a történettudomány már az elmúlt évtizedben megindította a csendes felülvizsgálatot. Számtalanszor hangzottak el kérdések, feszegetve a közgondolkodás előtt akkor még tabutémákat, állításokat. Helyes volt-e a németeket fél évszázadig a kollektív felelősség terhével sújtani filmben, regényben, viccekben, sőt tudományos monográfiákban? Helyes volt-e a politikai döntések miatt elvenni politikai vezetők életét, legyen szó akár 1941-ről vagy 1956-ról, ugyanakkor felelősségre vonás elöl futni hagyni, meg sem nevezni olyan tömeggyilkosokat, akiknek maguk elhatározásából tapadt tucatnyi ember vére a kezéhez 1944-ben. Egyáltalán: szabad-e mai szempontok vagy mai törvények alapján a tudománynak megítélni, netán a bíróságnak utólag elítélni vagy felmenteni fél-századdal korábbi szereplőket. Egyáltalán: nem kell-e szétválasztani a történettudománynak és a bíróságnak a múltra vonatkozó értékeléseit? De, ha ez megtörténik, mi a gyakorlati haszna a történettudománynak? Nem lenne igaz a tétel, miszerint a történettudomány feladata a társadalmat figyelmeztetni: ne akarják az utódok mai szempontjait érvényesíteni a nagyapák megítélésében.

A szűk szakmai körök kérdésállításait 1993-ban az Egyesült Államokban megjelent T. Taylor könyve most a széles közönség előtt fogalmazta meg. Függetlenül a történettudománytól. A volt nürnbergi főügyész memoárját a New York-i Review of Books című folyóiratban ismertette és egészítette ki részletesen Deák István pro-

Folytatás a 30. oldalon

TARTALOM

HÁBORÚS BŰNÖK ÉS PEREK

- **Glitz Ferenc:** Háborús bűnök és a történettudomány 2
- **Deák István:** A nürnbergi perek anatómiája 3
- **Borus József:** Hadüzenetek nélkül a második világháborúban 4
- **Sipos Péter:** Tizenkét per Nürnbergben 6
- **Borus József:** A bűvárhajó-háború 8
- **Borus József:** Légi háború 10
- **Karsai László:** Zsidó holocaust – „számháború” 12
- **Borhi László:** Az USA és Kelet-Európa a II. világháború alatt 14
- **Barcza György:** A háborús bűnösség fogalmáról 16
- **Varga Lajos:** Világháború és a népek deportálása 17
- **Sipos Péter:** A távol-keleti perek 18

MAGYARORSZÁG VILÁGHÁBORÚS SZEREPÉRŐL

- **Juhász Gyula:** A magyar külpolitika a hadba lépés előtt 21
- **Pritz Pál:** Bárdossy László a népbíróság előtt 24
- **Barcza György:** Horthy Miklós világ-háborús szerepéről 29

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

- **Vargyai Gyula:** Címzett az SS, 1944 31

KALÁSZATOK

- **Zseliczky Béla:** Szovjet helyzet-jelentés, 1945 32

História

Szerkesztő: GLATZ FERENC

A szerkesztőség munkatársai:
**KERTÉSZ ISTVÁN, SIPOS PÉTER,
SZAKÁLY FERENC, VÖRÖS KÁROLY**

Munkatársak: **Demeter Zsuzsanna,
Stemlerné Balog Iлона (kép), Kovács Éva (szöveg),
Horváth Imre (számítógépes tördelés)**

Felelős kiadó: História Alapítvány
Elnök: Niederhauser Emil
Szerkesztőség: 1014 Budapest, Úri u. 53.
Telefon: 156-0457 Levélcím: Pf 9. Bp. 1250
A História Alapítvány bankszámlaszáma:
501-012539-4 OTP Bp., I. Ker. Alagút u. 3.

Szedés, tördelés: MTA TTI Kiadványcsoportja
Vezető: Burucs Kornélia
Készült a Veszprémi Nyomda Kft-nél
Veszprém, Órház u. 38.
Felelős vezető: Fekete István igazgató

Megjelenik évente tízszer.
Előfizetési díj: fél évre 175 Ft, 1 évre 350 Ft

Terjeszti: a Magyar Posta
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál
és a Helírnél, 1900 Budapest, Lehel u. 10/a
közvetlenül vagy postautalványon
Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi
Vállalat
Budapest, Pf. 149. H-1389

HU ISSN 01392409. Index: 25384

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza!

de kötelességemet lelkiismeretesen teljesítettem, többet nem tehettem.

Jellemző volt Horthyra, hogy Teleki haláláról egyetlen szóval sem emlékezett meg előttem. Nyilván maga is érezte, hogy abban neki mily végzetesen döntő szerepe volt, Telekivel szemben illojálisan viselkedett, amikor a neki adott szavát megszegte. Elnéztem Horthyt, amint ott ült egyszerű sötétkék tengernagyi zubbonyában, melyet csak a Mária Terézia Rend keresztje díszített. Erélyes vágású arca, őszülő haja, friss mozdulatai, udvarias, sőt szeretetre méltó modora megtévesztő volt. Ez a marcona képű, bátorságot, erélyt sugárzó tengerész a valóságban egy végtelen gyenge, puha, befolyásolható ember volt, aki – mint minden korlátolt ember – csak azokra hallgatott, akik hízelgésből mindig neki adtak igazat. Nem mert vállalni semmi kockázatot, egyéni iniciatívát, hagyta magát és az országot sodorni a német ártól, mely őt is az országgal együtt a végromlásba vitte. A félórás kihallgatás után elbúcsúztam Horthytól, tudomására hozva, hogy londoni megbízatásom után már nem látom, hol és miként tudnék az ország hasznára válni, annál kevésbé, mert a kormány politikáját határozottan hibásnak, sőt végzetesnek tartom. Így nyugdíjazásomat fogom kérni. Horthynak akkor eszébe juthatott mégis, hogy hosszú pályámon teljesített szolgálataimért valamit illik mondania, így megköszönte működésemet, és távozáskor az ajtóig kísért. Tudtam, hogy útjaink ekkor teljesen szétváltak, éreztem, hogy Horthy sorsa meg van pecsételve, hogy majd eljő az idő, amikor az egész nemzet és a világ előtt is ő lesz a fő felelős mindazokért a hibákért, melyeket kormányai elkövettek. Ez a külsejében annyira megnyerő, rokonszenves ember jellemének gyengesége, erélytelensége, megbízhatatlansága folytán nem volt alkalmas az államfői posztra. Nem volt vezető egyéniség, csak vezetett volt, a németek és saját németbarát klikkjének akaraterő nélküli, külső szimbóluma. Szerettem volna megragadni az öreg Horthy karját és odakiáltani neki, hogy nem látja-e, hova megy az ország, fiatalságunk javának, az ország szellemi és anyagi értékeinek pusztulása, teljes kirablásunk felé, álljon meg, ne túrje el az idegen német uralmat, ne adja át az országot idegen érdekeknek, ne engedje magát elvakítani a németek átmeneti, kedvetbeli sikerei által, melyek végén retentő veresége áll mindennek, ami német vagy németbarát. De mindez hiába lett volna!

BARCZA GYÖRGY

Háborús bűnök és a történettudomány

Folytatás a 2. oldalról

fessor. Kétségtelen: nem véletlen, hogy éppen most, 1993-ban kérdőjelezik meg az amerikai nyilvánosság előtt: helyes volt-e a nürnbergi pert úgy lefolytatni, ahogy azt tették? Helyénvaló volt-e mindegyik halálos ítélet? Vajon nem követtek-e el a szövetségesek is ugyanolyan bűnöket a háború során, amelyek miatt a németeket büntették, elítélték? Vajon megadták-e a lehetőséget a vádlottaknak: védelmükhöz ügyanyag rendelkezzenek eszközökkel (információkkal, segédekkel), mint a vádlók rendelkeztek? És így tovább. A világháború – úgy tűnik – befejeződött...

A volt szovjet zóna országaiban is megindult a felülvizsgálat. Sajnos, a politikai pártharcok részeként, primitív szavazatnyerészkedésnek van kitéve több generáció sorsa, történelme. (Mint ahogy primitív hamisításoknak volt kitéve – ellenkező előjellel – a diktatúra korszakában.) A II. világháború, s minden, mi hozzá kötődik, a figyelem központjába került.

Alternatívák 1941, 1956, 1989

A történettudomány az alternatívák kutatásának tudománya. Feltárni: milyen lehetőségeket kínált egyéneknek, közösségeknek az adott korszak. S melyik alternatíva milyen kockázattal volt megvalósítható.

A kor szereplője vagy felismeri e lehetőségeket, vagy nem. Vagy teremt maga is új lehetőségeket. S választ közülük. (Legyen akár egyéni életet, akár családot, intézményt vagy éppen az egész nemzetet érintő a választás.) De mi tettének mércéje? Csakis korának alternatívái? Ezt mondja a történettudomány. A politika s a bíróság mást állít: az ő mércéjük a következmény: a siker vagy a bukás. (Legyen szó akár világháborús lépésről, akár 1956 őszéről, akár 1989 őszéről – vagy akár a tegnapról.) A történettudomány minden lépés megítélésekor először azt a kérdést teszi fel: milyen valós alternatívák állottak a „tettesek előtt? A történettudományos megközelítés ezért is mereven szemben áll az öngazoló politikai megközelítésekkel.

Szemben állott ezért a tudományos történetírás az elmúlt évtizedben azokkal a politikai felfogásokkal, amelyek visszavetítették a napi politika mai szempontjait a félszáz vagy többszáz év előtti korokba. (S szemben áll ma is.) Vitatta a tudományos történetírás, hogy az éppen előállott mai hatalmi helyzethez keressünk „előzményeket” a múltból. (S vitatja ma is.) Azért, mert egy politikai mozgalom ma győzött, nem írhatjuk át történelmünket – mondottuk –, középpontjába helyezve a mégoly tisztességesen küzdő elődöket. (S nem írhatjuk át ma sem.) Legyen szó akár az elbukott illegális kommunista, akár az elbukott '56-os szereplők tetteiről. – A történettudományos gondolkodás szemben áll minden üdvtörténettel. Még akkor is, ha kora egy- vagy többpártrendszerének intézményei teszik a pecsétet az ítéletekre. – A történelem szereplőit nem lehet a korabeli vágyak alapján megítélni. S még kevésbé a mai vágyak alapján: mit szeretnénk, ha megtörtént volna, hogyan kellett volna történni ahhoz, hogy boldogok s elégedettek legyünk ma. S felejtjük ilyenkor egy állam, egy nemzet valós alternatíváit 1941-ben, a terjeszkedő német hatalom torkában, vagy felejtjük az alternatívákat a kiterjeszkedett szovjethatalom gyomrában. Lehetséges – kérdeztük –, hogy értékmérőink csak az elesettek, az illegálisok vagy a kivándoroltak legyenek? S akik a nemzetet hazájában a túléléshez segítették – azok a bűnösök különböző szintű választékát képezik? 1941-ről, 1956-ról szólva egyaránt?

A történettudomány nem lehet egyszerűen a mindenkori győzők öngazoló segéde és nem lehet csupán a korábbi elbukottak utólagosan igazságszolgáltató eszköze.

Felelősségre vonás, bosszúvág, 1993

Ki hibázott először? A keresztény nemzeti magyar államhatalom 1920–1945 között, amikor értetlen volt a nincstelen milliók gondja iránt, vagy amikor származás szerinti törvényes megkülönböztetéssel sértett életre szólóan százazereket? S akik azután 1945-ben haragjukban sértették meg az emberi mértéktartás bölcs elvét? Vagy azok hibáztak először, kik 1948 után a messianisztikus forradalmi hitben tiportak félre százazereket, milliókat – „múltjuk”, vagyunk vagy nézeteik alapján? Vagy azok, akik ismét visszacsaptak, s kiskatonákat akasztottak haragjukban 1956-ban? Vagy azok, kik tüzet vezényeltek a másik oldalon honfitársaikra? Vagy talán azok hibáztak legnagyobbat – mi így gondoljuk –, akik elszalasztották a megbékélés eshetőségét 1957-ben? S bosszút szomjazva újra „leszámolni” akartak?...

Ma, 1993–94-ben újabb megbékélés lehetőségét hordja magában történelmünk. A békés átmenet egyesek kezébe adta e lehetőséget: megbékélést teremteni. Nagyot hibázik, aki azt ismét elmulasztja.

GLATZ FERENC